

## ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

*У статті розглядаються особливості психологічного супроводу соціальної мобільності керівника закладу освіти. Поглиблено психологічні знання про феномен соціальної мобільності керівника закладу освіти з позицій системно-інтегративного підходу; розширено уявлення про роль і місце соціальної мобільності керівника закладу освіти у детермінації його соціальної активності, а також функції регуляції його соціальної поведінки, особистісного становлення й розвитку, зокрема в період криз; визначено концептуальні соціально-психологічні засади дослідження та розвитку соціальної мобільності керівника закладу освіти в період криз з урахуванням онто- та соціогенезу; визначено й обгрунтовано принципи, методи, прийоми керівника закладу освіти. Доведено можливість використання методичного інструментарію при розробці системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності керівника закладу освіти та диференціації психотехнологій відповідно до онто- та соціогенезу. Розроблений проєкт може бути рекомендований для впровадження у закладах освіти з метою оптимізації процесу розвитку соціальної мобільності керівника закладу освіти, зокрема в період криз.*

**Ключові слова:** керівник закладу освіти, соціальна мобільність, період криз, системно-інтегративний підхід, соціально-психологічний супровід.

**Постановка проблеми.** Актуальність обраної проблеми дослідження пов'язана з тим, що зі зростанням швидкості соціально-економічних та політичних змін, емоційних й інформаційних навантажень, вимог до адаптаційних ресурсів особистості гостро постають питання її соціальної мобільності. При цьому складність розв'язання цих завдань визначається наявністю широкого кола підходів до зазначеної проблеми, які іноді суперечать один одному. Отже, проблема визначення основних діагностичних маркерів і результативно-змістовних характеристик соціальної мобільності особистості, зокрема керівника закладу освіти, та розкриття соціально-психологічних засад

оптимізації процесу його професійного розвитку, вимагає поглибленого наукового аналізу, узагальнення й систематизації.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вчені (О. Блинова, І. Бурлакова, С. Гарькавець, М. Журба, А. Коваленко, З. Ковальчук, П. Лушин, С. Максименко, У. Михайлишин, Л. Спицька, М. Тоба та ін.) відзначають, що процеси, які відбуваються у сучасному суспільстві, істотно впливають на життєдіяльність особистості, визначаючи характер її розвитку у специфічно змінюваних умовах: необхідність мобілізації особистісного потенціалу для їх опанування, збереження цілісності, формування самодостатності і соціальної мобільності (Є. Гейко, Т. Комар, О. Литвиненко, В. Турбан, Р. Шевченко та ін.). У зв'язку з цим, актуальність даного дослідження визначається необхідністю пошуку системного вирішення проблеми соціальної мобільності особистості як з позицій наукової соціально-психологічної парадигми, так і на основі теорії та методології сучасного соціально-психологічного знання.

Актуальність запропонованого дослідження обумовлена також специфікою соціальних перетворень, що відбуваються у сучасному суспільстві, необхідністю розробки і впровадження інноваційних підходів у соціально-психологічній практиці, що дозволять реалізувати методи діагностики і корекції показників соціальної мобільності *керівника закладу освіти*, створити соціально-психологічні умови для оптимізації цього процесу.

Відзначаючи важливість наукового внеску дослідників (Ю. Арутюнян, П. Блау, Ю. Волков, Ф. Гато, Д. Глас, Л. Давидкіна, Ю. Дворецька, Т. Заславська, Б. Ігошев, Ю. Калиновський, Г. Козельська, І. Котова, С. Ліпсет, І. Матвєєва, О. Мазур, І. Мостова, О. Петрунько, М. Руткевич, Т. Семенова, П. Сорокін) у розуміння феноменології соціальної мобільності, слід зазначити, що вони переважно орієнтувалися на окремі аспекти проблеми і не ставили, зокрема, своїм завданням дослідити соціально-психологічні аспекти життєвого сценарію *керівника закладу освіти* та просторові проєкції його соціальної мобільності; визначити взаємозв'язок соціальної мобільності *керівника закладу освіти* з показниками компетентності у часі, зокрема в період криз; виявити параметри соціальної зрілості і адаптаційних ресурсів *керівника закладу освіти* та провести диференціацію рівнів вираженості соціальної мобільності в період криз у *керівника закладу освіти*. Разом із тим, відображаючи динамічність позиції особистості у різних сферах людського буття – соціальній, професійній, територіальній та інших, соціальна мобільність здатна, з одного боку, виступити в якості об'єктивної міри її наповненості адаптаційними ресурсами, з іншого боку, скласти основу прогнозу життєвих досягнень та успішності особистості загалом.

**Мета статті** – розкрити особливості психологічного супроводу соціальної мобільності керівника закладу освіти.

**Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.** Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження показав, що соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти в мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність.

Аналіз змісту розглянутих досліджень стосовно внутрішніх та зовнішніх передумов соціальної мобільності засвідчив, що вона виступає як інтегративна якість керівника закладу освіти, яка поєднує сформовану внутрішню потребу у мобільності та складається з поведінкового, когнітивного та інтегративно-особистісного компонентів.

З'ясовано, що соціальна мобільність має певні різновиди, як-то статусна, професійна, територіальна (міграційна) та ін.

Наголошується, що соціальна мобільність керівника закладу освіти є одним із механізмів соціальної адаптації, який дозволяє управляти ресурсами суб'єктності, соціальною поведінкою, а дослідження мобільності з позицій соціальної психології дозволяє розглядати її комплексно – як втілення соціальної активності керівника закладу освіти, його інтеграції у соціальний простір; як продукт соціального середовища (через призму чинників макро- і мікросередовища), а також у контексті соціально-психологічних особливостей особистості.

Констатовано, що соціальна мобільність виступає однією з головних складових актуалізації та модернізації всіх сфер життєдіяльності керівника закладу освіти, що виражається у постійній внутрішній, особистісно-психологічній та зовнішній, практично-діяльнісній готовності до змін, оперативному реагуванні на них, соціальній активності, а успішність соціальної мобільності керівника закладу освіти визначається як взаємна рівновага між її суб'єктивними і об'єктивними індикаторами, зокрема в період криз.

Виявлено соціально-психологічні критерії та детермінанти соціальної мобільності керівника закладу освіти в період криз.

Встановлено, що соціальна мобільність є формою прояву такої системної організації суб'єкта соціального розвитку, яка відображає його готовність і здатність до найбільш повної соціальної самореалізації у конкретних соціокультурних умовах (з урахуванням просторово-часового та змістовного характеру змін, що відбуваються в них, зокрема в період криз).

Критеріями сформованості такої системи є як ступінь інтегрованості її елементів, так і рівень розвитку соціально-психологічних якостей, найбільш актуальних для процесу соціальної мобільності керівника закладу освіти.

Провідним компонентом психологічного змісту соціальної мобільності керівника закладу освіти виступає процес соціального пізнання, як конструювання образу соціальної реальності і себе, як частини цієї реальності.

Інтегральним психологічним критерієм соціальної мобільності керівника закладу освіти в період криз виступає ступінь його суб'єктності у соціальному пізнанні, яка проявляється в готовності і здатності до суб'єктної реалізації процесу соціального пізнання (тобто до індивідуального конструювання і реконструювання образу соціального світу, адекватного соціальній реальності) і, на основі цього, до вільного і відповідального вибору стратегій соціальної поведінки.

Провідною у системі психологічних детермінант суб'єктності, як якісної характеристики керівника закладу освіти, що реалізує процес соціальної мобільності, виступає така інтегральна здатність, як здатність до самоуправління, рівень розвитку якої одночасно обумовлює і проявляється у характері індивідуального шляху соціального розвитку керівника закладу освіти.

Проведено диференціацію проявів і наслідків соціальної мобільності керівника закладу освіти в онто- та соціогенезі.

Аналіз проявів соціальної мобільності в період криз засвідчив, що досліджувані з високим та середнім рівнями соціальної мобільності легше сприймають кризові явища, пов'язані з наслідками соціальної мобільності, або ж взагалі не помічають їх.

Натомість респонденти з низьким рівнем соціальної мобільності гостріше відчують кризу і невпевнено стають на шлях соціальної мобільності.

Проте саме кризові явища змінюють соціальну ситуацію розвитку керівника закладу освіти і змушують шукати нові шляхи самореалізації та бути соціально мобільною.

З'ясовано, що соціально мобільна особистість має більше шансів у подоланні проявів кризового стану, адже її світосприйняття дозволяє по-новому інтерпретувати кризову ситуацію й спрямовувати її на досягнення цілей залежно від своїх здібностей, наявних умов, життєвих інтересів.

Встановлено, що серед наслідків соціальної мобільності у молодих керівників закладів освіти важливими є: наявність кращих життєвих перспектив, нові можливості самореалізації, ширше коло спілкування, можливість нового пізнання.

Натомість у керівників закладів освіти зрілого віку часто значущими виступають усвідомлення власного вибору, відсутність чіткої перспективи, підвищена відповідальність, тривожність за майбутній результат, страх розчарування, бажаність результату.

Виділені профілі соціальної адаптивності керівників закладів освіти, що відповідають різним рівням соціальної мобільності, дозволяють індивідуалізувати процес консультування та психокорекції, знизити гостроту переживання кризових періодів життя, зокрема кризи актуальної самореалізації.

Розкрито методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності керівників закладів освіти, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність.

Показано, що моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності керівників закладів освіти включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуєчий і експертний етапи.

Визначено основні психологічні ресурси подолання кризи актуальної самореалізації як переломних подій, що обумовлюють необхідність зміни індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери як ядра особистості та перевизначення системи життєвих перспектив.

Показано, що для особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації такими ресурсами можуть слугувати висока цінність результативності життя у системі смисложиттєвих орієнтацій; розвинений локус контролю-Я, як опозиція вираженій екстернальності, прожектерству і впливу зовнішніх негативних мотивів.

**Висновки.** Визначено концептуальні психологічні основи дослідження соціальної мобільності керівника закладу освіти; обґрунтовано теоретико-методологічні засади та методична база дослідження соціальної мобільності керівника закладу освіти, спрямовані на вивчення психологічних компонентів і предикатів соціальної мобільності у взаємодії з провідними психологічними характеристиками особистості (активністю, самодетермінацією, саморегуляцією, саморозвитком, самовдосконаленням, стратегіями атрибуції та копінг-ресурсами); розкрито психологію життєвих та екзистенціальних криз у векторах соціальної мобільності керівника закладу освіти; виявлено специфіку професійних криз та інноваційного потенціалу керівника закладу освіти у його професійному розвитку і соціальній мобільності; встановлено системний характер і соціально-психологічні критерії соціальної мобільності керівника закладу освіти (ступінь інтегрованості і суб'єктності у соціальному пізнанні; рівень розвитку соціально значущих якостей) та виокремлено основні психологічні детермінанти соціальної мобільності керівника закладу освіти (готовність і здатність до конструювання образу соціального світу, адекватного

соціальної реальності, здатність до самоуправління, як системоутворююча функція суб'єктності); розкрито вплив на соціальну мобільність керівника закладу освіти соціально-психологічних аспектів життєвого сценарію, параметрів соціальної зрілості та адаптаційних ресурсів (інваріантних і динамічних складових); визначено просторові проекції соціальної мобільності досліджуваних та її взаємозв'язок із показниками компетентності у часі в період криз; проведено диференціацію рівнів вираженості (високого, середнього, низького) соціальної мобільності керівника закладу освіти; обґрунтовано концептуальні й змістовно-процесуальні засади побудови та реалізації системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності керівника закладу освіти, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність.

### References

1. Borysiuk A., Popovych I., Zahrai L., Fedoruk O., Nosov P., Zinchenko S., Mateichuk V. (2020). Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations of the Personality. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 (num Especial). P. 154 – 167. [in English].
2. Calabrese F., Diao M., Di Lorenzo G., Ferreira J., Ratti C. (2013). Understanding individual mobility patterns from urban sensing data: A mobile phone trace example. *Transportation Research*. Part C. № 26. P. 301– 313. [in English].
3. Karamushka L.M., Tereshchenko K.V., Kredentser O.V., Lagodzinska V.I., Ivkin V.M., Kovalchuk O.S. (2018). Educational staff ambiguity intolerance: relationship with organizational mobility and tension. *Organizational psychology. Economic psychology*. № 3 (14). С. 42 – 50. [in English].
4. Khmil V. V., Popovych I. S. (2019). Philosophical and Psychological Dimensions of Social Expectations of Personality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. Vol. 16. P. 55 – 65. [in English].
5. Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kachmar O., Prokopiv L., Katolyk H., Popovych I. (2020). Research of the factor structure of the model of world view settings at a young age. *Revista Inclusiones*. Vol.7, № 3. P. 98 – 116. [in English].
6. Kosinski M., Bachrach Y., Stillwell D., Kohli P., Graepel T. (2014). Manifestations of user personality in website choice and behaviour on online social network. *Machine Learning Journal*. Vol. 95. P. 357 – 380. [in English].
7. Larsen J., Urry J., Axhausen K. (2006). *Mobilities, Networks, Geographies*. Aldershot: Ashgate. 165 p. [in English].

8. Maslow A.H. (1954). *Motivation and Personality*. N.-Y.: Harpaer&Row. 369 p. [in English].
9. Popovych I., Kononenko O., Kononenko A., Stynska V., Kravets N., Piletska L., Blynova O. (2020). Research of the Relationship between Existential Anxiety and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*. Vol. 7 (num Especial). P. 41 – 59. [in English].
10. Wellman B. (2001). Physical place and cyber place: the rise of networked individualism. *International Journal of Urban and Regional Research, forthcoming*. Vol. 25. P. 227 – 252. [in English].
11. Zavatskyi Yu.A., Zhigarenko I.Ye. (2016). Influence confident behavior to adapt to the training of students in higher education. *Virtus : Scientific Journal. Editor-in-Chief M.A. Zhurba. Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy*. Issue 5. – Canada: Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers». C. 77 – 79. [in English].
12. Zavatskyi Yu.A., Toba M.V. (2017). Psychological foundations of spiritual and personal development of students in the structure of social mobility. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol. 4, No. 1. Ivano-Frankivsk: Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk. P. 72 – 79. [in English].
13. Zavatskyi Yu.A., Zavatskyi V.Yu., Geyko Ie.V., Halian O.I., Radul I.H. (2020). Research on the Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Tourists' Mental States of Expectation for Leisure in Ukraine. *Revista ESPACIOS*. Vol. 40 (37). P. 22 – 32. [in English].
14. Zavatskyi Yu., Zavatskyi V., Tsiuniak O., Nosov P., Zinchenko S., Mateichuk V., Blynova O. (2020). Research on the Types of Pre-game Expectations in the Athletes of Sports Games. *Journal of Physical Education and Sport*. Vol. 20(1). P. 43 – 52. [in English].
15. Zavatskyi V.Yu., Zavatskyi Yu.A., Spytyska L.V. (2018). Subjective well-being of personality: socio-psychological aspects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. Vol. 5, No. 1. Ivano-Frankivsk: Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk. P. 114 – 120. [in English].
16. Zavatskyi V.Yu., Zavatskyi Yu.A., Spytyska L.V., Zhigarenko I.Ye. (2018). The formation of subjective well-being of person. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Social Inequalities and Economic Growth*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeczowskiego. Numer 55 (3/2018). S. 401 – 409. [in Polish].

**Zavatsky Yu.A., Fedorov A.Yu., Zavatsky V.Yu., Turban V.V., Omelianiuk S.M.**

## **PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF SOCIAL MOBILITY OF THE HEAD OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION**

*The article considers the features of psychological support of social mobility of the head of the educational institution. Deepened psychological knowledge about the phenomenon of social mobility of the head of the educational institution from the standpoint of system-integrative approach; the idea of the role and place of social mobility of the head of an educational institution in determining his social activity, as well as the functions of regulating his social behavior, personal formation and development, in particular in times of crisis, is expanded; conceptual socio-psychological principles of research and development of social mobility of the head of an educational institution in times of crisis are determined, taking into account onto- and sociogenesis; the principles, methods, methods of the head of the educational institution are determined and substantiated. The possibility of using methodological tools in the development of a system-integrated project of social and psychological support of the process of social mobility of the head of the educational institution and the differentiation of psychotechnologies in accordance with onto- and sociogenesis. The developed project can be recommended for implementation in educational institutions in order to optimize the process of developing social mobility of the head of the educational institution, in particular in times of crisis.*

**Key words:** head of educational institution, social mobility, crisis period, system-integrative approach, social-psychological support.

**Завацький Юрій Анатолійович** – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

**Федоров Андрій Юрійович** – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

**Завацький Вадим Юрійович** – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,

**Турбан Вікторія Вікторівна** – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В.А. Роменця Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ);

**Омелянюк Сергій Миколайович** – кандидат психологічних наук, докторант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.